

**ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ ТА
ПРАВА**

НЕПОКУПНА ТЕТЯНА АНДРІЇВНА

УДК 316.334.2 (477) “714”

**ЕКОНОМІЧНІ ПРИНЦИПИ РОЗБУДОВИ СОЦІАЛЬНОЇ
СФЕРИ УКРАЇНИ У ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД**

Спеціальність 08.01.01 – Економічна теорія

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук**

Дніпропетровськ–2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Полтавському державному педагогічному університеті ім. В.Г. Короленка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор
НИКОЛЕНКО Сергій Степанович,
Полтавський університет споживчої
кооперації України, завідувач кафедри
економічної теорії

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
ЗАДОРЖНИЙ Григорій Васильович,
Харківський національний університет
ім. В.Н. Каразіна, професор кафедри
економічної теорії та економічних методів
управління

кандидат економічних наук
ШКУРУПІЙ Ольга Всеволодівна,
Полтавський університет споживчої кооперації
України, завідувач кафедри міжнародної економіки

Провідна установа: Київський національний економічний університет,
кафедра політичної економії облікових факультетів,
Міністерство освіти і науки України, м. Київ.

Захист відбудеться “29” квітня 2005 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 08.120.01 у Дніпропетровському університеті економіки та права за адресою: 49000, м. Дніпропетровськ, вул. Набережна Леніна, 18.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Дніпропетровського університету економіки та права за адресою: 49000, м. Дніпропетровськ, вул. Набережна Леніна, 18.

Автореферат розісланий “24” березня 2005 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.М. Шаповал

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі трансформаційних перетворень в Україні особливої ваги набувають соціальні аспекти ринкових реформ. Аналіз стану і концепцій реформування національної економіки дозволив зробити висновки, що у період становлення ринку не були визначені конкретні цілі трансформації економічної системи; наукові прогнози мало враховували соціальну спрямованість економічних змін і наслідки їх впливу на соціально-економічний розвиток країни у цілому і соціальну сферу зокрема. Ігнорування соціальної сфери призвело до послаблення соціального імунітету, що виражається у зниженні рівня життя населення, різкій соціально-майновій диференціації, погіршенні стану здоров'я, падінні духовно-моральних якостей нації, зменшенні освітньо-наукового потенціалу, знеціненні знань тощо. Все це спричинює байдужість до майбуття, деградацію індивіда і суспільства, веде до соціальних конфліктів.

Теоретичні і практичні проблеми функціонування соціальної сфери активно досліджуються як зарубіжними, так і вітчизняними вченими.

Питання розвитку соціальної сфери, проблеми розподілу доходів, виробництва і надання суспільних благ, впливу освітньо-культурного і наукового рівнів на економічну сферу тощо завжди перебували у колі наукових інтересів представників різних шкіл і течій не тільки економічної, а й філософської та соціологічної наук. Зокрема, вищезазначені питання розглядалися у працях В. Баумоля, Г. Беккера, Ш. Бланкарта, І. Валлерстайна, Б. Дікона, К. Ерроу, Л. Ерхарда, Б. Жювенеля, Дж. М. Кейнса, Х. Ламперта, В. Ойкена, В. Парето, А. Сена, А. Сміта, Дж. Стігліца, Т. Стюарта, Ф. Фукуями, Ф. Хайєка, К. Херрманна-Піллата та ін.

Різні аспекти соціально-економічних та політичних проблем соціальної сфери: соціально-майнове розшарування населення; формування людського капіталу; демографічна криза як індикатор рівня життя населення; проблеми бюджетного фінансування соціальної сфери; стан освіти, науки, культури, охорони здоров'я; загострення проблем безробіття і бідності; проведення соціальної політики тощо досліджувалися у роботах відомих вітчизняних науковців С. Архієреєва, С. Білої, В. Бодрова, А. Гальчинського, В. Геєця, І. Гнибіденка, Г. Григоряна, А. Гриценка, Г. Задорожного, М. Зубця, І. Каленюк, М. Кіма, З. Коровіної, А. Кредисова, В. Куценко, В. Лагутіна, П. Леоненка, Б. Надточій, В. Нестеренка, В. Новікова, В. Одинця, Б. Панасюка, А. Ревенка, В. Рокочої, С. Сіденка, М. Соколік, С. Тютюнникової, А. Чухна та багатьох інших.

Суттєві ідеї та результати, що присвячені проблемам теорії і практики соціально-економічного розвитку та місця у ньому соціальної сфери, отримані у дослідженнях учених країн СНД. Зокрема, Е. Амосенок, М. Бердяєв, В. Бобков, Р. Грінберг, Б. Заріцький, С. Ільєнкова, К. Кузьмін, О. Меньшикова, Л. Мяснікова, Н. Римашевська, А. Рубінштейн, Г. Слезінгер, Б. Сутирін, С. Перегудов та багато інших розглядають принципи формування людського капіталу та ефективність його використання в економіці, причини бідності та

проблеми її подолання, аналізують методологічні проблеми визначення рівня і якості життя у трансформаційній економіці тощо.

Разом з тим, ступінь дослідження соціальної сфери у сучасній вітчизняній економічній науці є неадекватним практичному значенню цієї проблеми. У зв'язку із цим нагальними є питання розробки принципів розбудови соціальної сфери на етапі системних соціально-економічних зрушень у сторону соціально орієнтованої ринкової економіки, а отже й постіндустріалізації суспільного розвитку, вирішення проблеми формування дійового механізму функціонування соціальної сфери з метою створення адаптаційних мобільних основ життєдіяльності соціуму у мінливому сьогоденні.

Обраний у дисертації напрям дослідження соціальної сфери передбачає теоретичну розробку формування ефективного економічного механізму функціонування соціальної сфери у перехідному періоді відповідно до розмежування повноважень між державним і приватним секторами щодо виробництва й надання суспільних благ, які продукуються соціальною сферою, з метою розвитку та адекватного фінансування соціальної сфери у сучасних умовах. Практичне значення обраного напрямку дослідження пояснюється необхідністю формування ефективного механізму на макро-, мезо- і мікроекономічному рівнях національної економіки. Актуальність питань, пов'язаних з формуванням ефективного механізму функціонування соціальної сфери, знаходженням конкретних шляхів його реалізації, визначили тему дисертаційної роботи і структуру дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Увесь комплекс досліджень даної дисертації є складовою частиною науково-дослідних тем кафедри політекономії Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка: “Теорія господарсько-політичного механізму соціально орієнтованої економіки як модель розбудови державності в Україні” (номер державної реєстрації 0100U000416), “Економічні пріоритети України як основа формування національної моделі випереджального розвитку” (номер державної реєстрації 0104U000152). Автором обґрунтовано прийнятність застосування концепції соціально орієнтованої ринкової економіки у вітчизняних умовах як механізму підвищення рівня життя населення. Визначено місце і роль соціальної сфери у трансформаційних перетвореннях, її пріоритетність у розбудові національної економіки.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є комплексна теоретична розробка та обґрунтування методологічних принципів розбудови соціальної сфери у перехідний період; визначення сутності соціальної сфери та з'ясування її місця і ролі у трансформаційних перетвореннях, прийнятності використання моделі соціального ринкового господарства у вітчизняних умовах. Відповідно до цього визначені такі завдання дослідження:

– проаналізувати соціалізацію як фундаментальну основу соціально-економічного розвитку та прослідкувати процес її становлення в Україні у період трансформаційних перетворень, з'ясувати форми прояву соціалізації та її вплив на суб'єктів господарювання різного рівня;

– провести комплексне дослідження соціальної ринкової економіки як мети ринкової трансформації України, з'ясувати місце і роль соціальної сфери у трансформаційних перетвореннях;

– розкрити зміст поняття “соціальна сфера” як багатоаспектного явища сучасного соціуму та дослідити співвідношення понять “соціальна сфера” і “суспільні блага”;

– дослідити економічний механізм функціонування соціальної сфери та принципи його реалізації; визначити основні джерела фінансування соціальної сфери у перехідній економіці та проаналізувати об'єктивну доцільність багатоваріантного фінансування з урахуванням галузевого розрізу соціальної сфери;

– визначити місце і роль інституту сім'ї та освіти у формуванні людського капіталу як основи постіндустріального суспільства;

– дати теоретичне обґрунтування державної присутності при патрунуванні соціальної сфери, проаналізувати поведінку держави у трансформаційній економіці через розкриття функцій держави як носія специфічних характеристик;

– визначити основні напрями соціальної політики, як адаптаційної основи в умовах перехідного періоду, що виходять із синтезу інтересів суб'єктів господарювання, а також економічні принципи розбудови соціальної сфери у перехідний період.

Об'єктом дисертаційного дослідження є соціальна сфера як багатоаспектне явище, складова системи життєзабезпечення населення; структура соціальної сфери, теоретичні, методологічні і прикладні аспекти формування рівня життя населення у перехідний період.

Предметом дослідження визначено сукупність соціально-економічних відносин і причинно-наслідкових зв'язків з приводу формування принципів розбудови соціальної сфери у перехідний період.

Методи дослідження. Основним методом дослідження є діалектичний спосіб пізнання процесів і явищ, який характеризує закономірності розвитку соціально-економічних відносин. При вивченні фундаментальних основ соціальної сфери використовувалися об'єктивний і суб'єктивний підходи до тлумачення соціально-економічних явищ і процесів. Крім того, у ході дослідження були використані такі загальнонаукові та спеціальні методи: *сходження від абстрактного до конкретного* – для аналізу соціальної сфери та її складових, соціальної справедливості та її елементів, системи соціального захисту, соціальної політики; *історичний і логічний* – для аналізу соціалізації економіки, становлення соціально орієнтованої ринкової економіки; *аналізу і синтезу* – для дослідження стану соціальної сфери у трансформаційній економіці, рівня і якості життя населення; *економічного моделювання* – для дослідження поведінки держави у трансформаційний період щодо виробництва та надання соціальних благ; *програмно-цільові* – для аналізу соціальної політики та системи соціального захисту; *методи систематизації й узагальнення, порівняльного і статистичного аналізу.*

Методологічною базою дисертаційного дослідження є синтезоване осмислення актуальних, з точки зору об'єктивної логіки економічної науки, досягнень класиків економічної теорії, філософії та соціології, сучасних вітчизняних і зарубіжних науковців.

Інформаційна основа дисертаційної роботи базується на фундаментальних дослідженнях вітчизняних і зарубіжних фахівців; провідних наукових центрів з питань формування і проведення соціальної політики; матеріалах міжнародних, всеукраїнських та регіональних науково-практичних конференцій; законодавчих актах Верховної Ради України, Указах Президента України, Декретах та Постановах Кабінету Міністрів України; матеріалах офіційних сайтів Президента України та міністерств, матеріалах загальноукраїнської та регіональної періодичної преси, а також офіційних звітних даних Держкомстату України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розкритті проблем розвитку та обґрунтуванні значимості соціальної сфери на перехідному етапі розвитку економічної системи, визначенні принципів функціонування соціальної сфери і доцільності її державного патрунування у перехідний період, а також у розробці ефективного механізму функціонування соціальної сфери. При цьому:

- вперше визначено поняття “соціальна сфера” через категорію “життєзабезпечення населення” з виокремленням соціально-економічного і політико-правового аспекту даного поняття; категорія “життєзабезпечення населення” розглядається у широкому і вузькому розуміннях;

- доведено, що у сучасних умовах соціальна сфера зазнає вирішального впливу соціалізації як процесу соціальної переорієнтації економіки, який пронизує мікро-, мезо- та макроекономічний рівні національної економіки;

- поглиблено дослідження співвідношення понять “соціальна сфера” і “суспільні блага” через розмежування соціальної сфери на соціально-культурний і матеріально-побутовий сектори; дано визначення поняття “соціальні блага” як сукупності суспільних благ, що продукуються соціальною сферою;

- розширено розуміння людського капіталу на основі виокремлення специфічних функцій сім'ї: людський капітал – це закладений сім'єю у результаті фінансових, емоційних, часових та інших інвестицій фізичний, розумовий, творчий і моральний потенціал індивіда, який у подальшому дозволить йому отримати знання, здобути кваліфікацію, набути досвід та у результаті участі у суспільному виробництві – сприяти економічному зростанню й підвищенню добробуту; визначено соціальну місію освіти як системи неперервного отримання знань, що сприяє оптимізації суспільного вибору, створює умови для формування і розвитку людського капіталу;

- поглиблено обґрунтування необхідності активізації державної соціальної політики стосовно базового економічного суб'єкта – сім'ї, з метою відновлення довіри населення до держави, що сприятиме гармонізації суб'єкт-суб'єктних відносин – основного принципу соціальної економіки;

– визначено, що раціональний вибір поведінки економічних суб'єктів і розробка політики відповідно до намічених суспільних цілей є своєрідним компромісом між ідеально максимальною економічною ефективністю і неекономічними устремліннями; доведено, що при досягненні колективного оптимуму існує тісний зв'язок між соціальною ціною пошуку ефективності і трансформацією умов виробництва;

– запропоновано механізм функціонування соціальної сфери, який ґрунтується на принципах розмежування повноважень між державним і приватним секторами щодо виробництва й надання соціальних благ; раціоналізації державного фінансування соціальної сфери залежно від поставленої мети; підвищення платоспроможності населення з метою розширення їхнього доступу до соціальних благ, які надаються приватним сектором.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Наукові положення, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження можуть бути використані як на науковому, так і на практичному рівнях. На науковому рівні – науковими установами, аналітичними організаціями для подальшого поглиблення теоретичних уявлень щодо значення соціальної сфери у поступальному розвитку і рухові національної економіки до соціалізованого ринкового господарства. Практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження визначається обґрунтованими пропозиціями стосовно вдосконалення державної політики щодо соціальної сфери.

Окремі рекомендації автора у вигляді наукових записок прийняті до використання Управлінням у справах сім'ї та молоді Полтавської обласної державної адміністрації (довідка №04/187 від 21.06.2004 р.), Головним управлінням праці та соціального захисту населення Полтавської обласної державної адміністрації (довідка №03-6207 від 27.10.2004 р.).

Висновки дисертаційного дослідження можуть бути використані у навчальному процесі – у вищих навчальних закладах при викладанні дисциплін “Економічна теорія”, “Історія економічних учень”, “Економічна історія України”, “Організація підприємницької діяльності”, “Основи сімейної економіки”. Автор створив програми курсів, забезпечив їх методичне підкріплення та викладання у Полтавському державному педагогічному університеті ім. В.Г. Короленка (довідка №5239/01-37/29 від 03.11.04 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно написаною науковою працею, у якій викладений авторський підхід до методологічних основ розбудови соціальної сфери у перехідний період; визначення сутності соціальної сфери та з'ясування її місця і ролі у трансформаційних перетвореннях, формулювання механізму функціонування соціальної сфери.

У роботах, опублікованих у співавторстві, особисто автором виконано: [1] – розглянуто концепцію соціального ринкового господарства і можливість її використання в Україні; [7] – розглянуто альтернативні форми фінансування соціальної сфери у розвинених країнах світу й Україні; [8] – визначено основні об'єкти фінансування соціальної сфери та принципи фінансування освіти у

перехідний період; [9] – розмежовано політику зайнятості і політику на ринку праці; [10] – визначено рівні фінансування сфери освіти як фактора формування людського капіталу; [11] – розглянуто проблему процесу колективного вибору стосовно транзитивного стану економічної системи України; [12] – розглянуто проблеми визначення рівня безробіття в Україні; [13] – розглянуто концепції вищої освіти та проблеми вищої школи у контексті підготовки висококваліфікованих кадрів для національної економіки.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та методологічні положення, що містяться у дисертаційній роботі, були апробовані автором на міжнародних і вітчизняних наукових та науково-практичних конференціях, а саме: Міжнародній науково-практичній конференції “Соціальні пріоритети в транзитивній економіці” (м. Харків, 1999 р.); Міжнародній науково-практичній конференції “Соціальне партнерство та його роль у становленні ринкової економіки в Україні” (м. Харків, 2000 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції “Економіка України: стратегія відродження і трансформаційні перетворення” (м. Київ, 2000 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції “Фінансово-кредитна система України: проблеми та шляхи їх вирішення” (м. Дніпропетровськ, 2003 р.); VII Міжнародній науково-практичній конференції “Наука і освіта’2004” (м. Дніпропетровськ, 2004 р.); Регіональній звітній науковій конференції викладачів, аспірантів, магістрантів і студентів фізико-математичного факультету Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка (м. Полтава, 2004 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції “Динаміка наукових досліджень’2004” (м. Дніпропетровськ, 2004 р.); Регіональній науково-методичній конференції “Формування стратегії конкурентоспроможності освіти в регіоні” (м. Жовті Води, 2004 р.).

Основні положення, висновки та пропозиції, які отримані у результаті дослідження і покладені в основу дисертаційної роботи, доповідалися й обговорювалися на методологічних семінарах і засіданнях кафедри політекономії Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка та на методологічних семінарах і засіданнях кафедри економічної теорії Полтавського університету споживчої кооперації України.

Публікації. За результатами наукових досліджень автором опубліковано 13 наукових праць, які відображають основний зміст дисертації, загальним обсягом 3,7 умов.-друк. арк. (авторові належить 2,8 умов.-друк. арк.), з яких 5 статей опубліковано у фахових виданнях, з них 4 – одноосібні.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Структура дисертації відбиває логіку дослідження та особливості характеру розробки наукової проблеми. Загальний обсяг дисертації становить 174 сторінки основного тексту (вступ, основна частина, висновки). Дисертація містить 4 таблиці, 12 рисунків. Список використаних джерел включає 186 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі “Теорія і методологія аналізу економічних засад розвитку соціальної сфери у ринковому господарстві” розглянуто еволюцію теоретичних поглядів на проблему, охарактеризовано стан її дослідження та здійснена постановка завдань дослідження. З метою їх вирішення визначено, що основою сучасних трансформаційних перетворень виступає соціалізація соціально-економічних відносин, генеральні тенденції розвитку якої пов’язані з рухом до постіндустріальної економіки.

Визначено, що соціалізація пронизує усю систему життєзабезпечення населення на мікро-, мезо- та макроекономічному рівнях. Проведене дослідження показало, що в Україні соціалізація перебуває на стадії формування, тому спостерігаються явища соціальної незахищеності і соціально-майнового розшарування.

У роботі наведено авторське визначення поняття “життєзабезпечення населення” у широкому і вузькому розуміннях. При цьому доведено, що одним з факторів, які справляють вплив на життєзабезпечення населення є соціальна сфера. Це дозволило з’ясувати багатоаспектність цього поняття і визначити соціальну сферу як узагальнююче соціально-економічне та політико-правове поняття, яке розглядається як середовище, в якому розгортаються взаємообумовлені процеси життєдіяльності соціуму, що визначають стан життєзабезпечення населення.

Проведений у роботі аналіз суспільних благ, з точки зору їх тлумачення західною і вітчизняною економічною наукою, дозволяє дійти висновку, що певну їх частину продукує соціальна сфера. З огляду на це, запропоновано саме ці блага називати “соціальними”, щоб відокремити їх від суспільних благ, які продукуються й іншими сферами економіки.

У роботі визначено, що успіх процесів реформування національної економіки значною мірою залежить від проведення ефективної соціальної політики, сучасним інструментом реалізації якої виступає соціальна робота.

Основною складовою соціальної політики є соціальний захист населення, що ґрунтується на принципах страхування, забезпечення, допомоги (опікунства). У дисертації обґрунтовується, що система соціального захисту, побудована передусім на принципі соціального страхування, сприятиме активізації життєдіяльності індивіда, посиленню відповідальності за власне життя, виведенню доходів з тіні. Саме принцип страхування найбільше відповідає принципам ринкової економіки.

Залежно від характеру задоволення потреб та з точки зору розмежування повноважень між державним і приватним секторами щодо прикладання капіталу соціальну сферу можна умовно розділити на дві групи: соціально-культурну і матеріально-побутову (рис.1).

ГАЛУЗИ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ	
<ul style="list-style-type: none"> • Наука, освіта; • Культура, мистецтво; • Охорона здоров'я; • Фізична культура і спорт; • Соціальний захист 	<ul style="list-style-type: none"> • Житлово-комунальне обслуговування; • Громадське харчування; • Зв'язок; • Транспорт; • Телекомунікації
Соціально-культурна група	Матеріально-побутова група

Рис. 1. Групування соціальної сфери

Визначено, що основними принципами, на яких у перехідний період базується їх розвиток, є: державна підтримка розвитку соціальної сфери; комерціалізація соціальної сфери; залучення “змішаних” коштів.

Для економіки, яка трансформується, актуалізується питання про кінцеву мету трансформації. Визначено, що ідеальної моделі розвитку економіки й суспільства не існує. У роботі показано, що сучасна трансформація обумовлена зміною індустріальної цивілізації постіндустріальною, яка, по суті, представляє собою соціально орієнтовану ринкову економіку.

На думку автора, методологічною основою розгортання реформ в Україні повинна стати неоліберальна концепція соціального ринкового господарства, яка реалізувалася у Німеччині, та критеріями ефективності якої є: проведення конкурентної політики, яка водночас виступає соціальною політикою; поєднання механізму ринкової конкуренції з державним регулюванням економіки; висока ефективність виробництва; пріоритетна увага розвитку соціальної сфери; високий рівень життя населення.

Сучасне розуміння соціальної справедливості у теорії соціалізації вбачає необхідність компромісної угоди між членами суспільства стосовно цілей і результатів розподілу з метою зменшення ступеню диференціації доходів, а отже, соціальної нерівності. У цивілізованих суспільствах уряди намагаються пом'якшити соціальну нерівність, створити умови для задоволення мінімальних потреб індивідів за допомогою податкової і кредитної політики, розширення соціальної роботи, визначення і реалізації “споживчого кошика”.

Виділення економічної і соціальної ефективності, визначення їх показників дозволяє відслідковувати взаємозв'язок між суспільними витратами виробництва та задоволенням індивідуальних і суспільних потреб. Найважливішими елементами економіко-соціальної ефективності соціальної сфери є знання, які продукуються системою освіти, та стан здоров'я, як показник екологічної, демографічної, виробничої політики. Тому інвестиції у ці напрями життєдіяльності суспільства мають ефективний характер для усіх суб'єктів господарювання.

Дослідженням встановлено, що у підходах до трактування людського капіталу ігнорується фактор сім'ї. Саме на неї покладається важлива функція щодо формування людського капіталу. У рамках досліджуваної проблеми мова

йде про систему функцій сім'ї на стадіях створення, виробництва і реалізації людського капіталу (рис. 2).

Рис. 2. Функції сім'ї щодо формування людського капіталу

Визначені у роботі функції сім'ї стосовно формування людського капіталу дозволяють розширити сутність поняття “людський капітал”.

У другому розділі “Проблеми розбудови соціальної сфери у перехідній економіці України” досліджено місце соціальної сфери у трансформаційних перетвореннях з точки зору теорії державного сектора економіки; виявлені економічні аспекти функціонування соціальної сфери та запропоновано ефективний механізм функціонування соціальної сфери у трансформаційній економіці.

Дослідження особливостей функціонування суспільного сектора економіки обумовлене, по-перше, тим, що саме у його рамках в основному розгортається діяльність соціальної сфери; по-друге, обмеженістю ринкових методів забезпечення гідного рівня життя населення. Наслідком останнього є поширення в українському суспільстві такого негативного соціально-економічного явища як бідність.

Персоніфікація держави як суб'єкта господарювання, дозволяє аналізувати її поведінку стосовно соціальної сфери, що залежить: а) від цілей, які не можуть бути реалізовані у процесі індивідуального споживання соціальних благ, б) від співвідношення між приватною і суспільною власністю на основні ресурси. Останнє знаходиться в основі принципу відповідності: у спільній власності суспільства вищого рівня повинні знаходитися ті ресурси, які відповідають цілям цього суспільства, і які неможливо реалізувати на нижчому рівні людської спільноти.

У роботі показано, що згідно принципу відповідності, соціальна сфера здатна реалізувати суспільні цілі вищого рівня, адже центральне місце у ній займають освіта, наука, охорона здоров'я, культура, соціальна значимість яких виключно велика.

У цьому зв'язку у роботі аналізуються найгостріші проблеми соціальної сфери, а саме: за трансформації у найскрутнішому становищі опиняються представники інтелектуальної праці – освітяни, науковці, медики, працівники закладів культури, які формують інтелект країни, здоров'я і духовність нації, виступають фундаментом науково-технічного розвитку. Екстерналії від відмови держави в увазі соціальній сфері можуть мати негативний характер у довгостроковій перспективі.

Доведено, що при визначенні державою кола незведених суспільних потреб (соціальних благ) мотивація має носити надполітичний характер, а метою держави повинно бути здобуття максимального соціального добробуту.

Раціональна поведінка держави у перехідний період передбачає часткову передачу приватному сектору права виробляти і надавати соціальний продукт. В умовах трансформації самоусунення держави від підтримки соціальної сфери можна вважати раціональною поведінкою, адже це пов'язано із суттєвим зменшенням витрат державного бюджету.

У роботі доведено, що введення в Україні єдиного податку на доходи фізичних осіб порушує принципи оподаткування, а саме: соціальної справедливості, вертикальної справедливості, рівномірності. До того ж пропорційне оподаткування не дозволяє отримувати державі доходи, достатні для фінансування соціальної сфери. Низька наповнюваність бюджету спричинена ще й низькою податковою дисципліною та значним обігом коштів у тіньовій сфері, що в дисертації пояснюється з точки зору: а) впливу національних ментальних рис; б) втрати довіри населення до держави.

У роботі обґрунтовано, що формування ефективного механізму функціонування соціальної сфери обумовлене високою соціальною ціною трансформаційних перетворень та передбачає розробку основ державного макроекономічного регулювання процесу фінансування соціальної складової, яка б забезпечувала ефективне витрачання бюджетних коштів з урахуванням динамічності сучасного суспільного життя. Принципами ефективного механізму функціонування соціальної сфери є:

а) розмежування повноважень між державним і приватним секторами щодо виробництва й надання соціальних благ, що виражається через

співвідношення між приватною і суспільною власністю на ресурси, тобто за умови реалізації принципу відповідності;

б) раціоналізація державного фінансування соціальної сфери, яке, залежно від поставленої мети, здійснюється: на макрорівні – базовому – як підтримка життєвонеобхідної для суспільства соціально-культурної діяльності; на мезорівні – як цільове фінансування пріоритетних для даного часу суб'єктів соціальної сфери; на мікрорівні – як контрактне фінансування окремих, важливих для суспільства, суб'єктів соціальної сфери. Підґрунтям для реалізації трирівневого способу фінансування виступає система прогресивного оподаткування доходів фізичних осіб з відповідною пропорційністю щодо відрахувань у спеціальні соціальні фонди; до того ж прогресивне оподаткування відновить принципи рівномірності і справедливості;

в) підвищення платоспроможності населення з метою розширення їхнього доступу до соціальних благ, які продукуються приватним сектором, за рахунок проведення активної соціальної політики.

ВИСНОВКИ

1. На сучасному етапі суспільного розвитку фундаментом трансформаційних перетворень виступає соціалізація економіки, яка пронизує усю систему життєзабезпечення населення на мікро-, мезо- та макроекономічному рівнях. На мікроекономічному рівні середовищем соціалізації є сім'я. На мезоекономічному – процес соціалізації пронизує підприємство та проявляється через: а) соціалізацію умов виробництва, б) соціалізацію праці. На макроекономічному – відбувається соціалізація результатів виробництва. В Україні соціалізація різних сторін життєдіяльності перебуває на стадії формування, тому спостерігаються явища соціальної незахищеності і соціально-майнового розшарування.

2. Сутність категорії “життєзабезпечення населення” тлумачиться нами у широкому і вузькому розуміннях. Так, у широкому розумінні – це сукупність економічних, соціальних, політичних, правових, демографічних, культурно-духовних, екологічних й інших факторів, процесів і явищ, з одного боку, та виробництва, з іншого, результати взаємодії яких впливають на демографічну ситуацію, трудові ресурси і кваліфікацію робочої сили, освітній рівень і стан здоров'я населення, продуктивність праці, платоспроможність, структуру споживання, заощадження, соціальний захист тощо, що врешті призводить до задоволення потреб населення і визначає рівень життя суспільства. У вузькому розумінні – це комплекс фізичних, розумових, творчих та інших зусиль індивіда, його знань і умінь, акумуляція яких дозволяє спрямовувати їх на задоволення різного роду потреб і підтримувати нормальні, з точки зору індивіда, життєві стандарти.

3. Соціальна сфера є узагальнюючим соціально-економічним та політико-правовим поняттям, яке розглядається нами як середовище, в якому розгортаються взаємообумовлені процеси життєдіяльності соціуму, які визначають стан життєзабезпечення населення. При цьому соціальний аспект

поняття включає суб'єктивне відчуття індивіда щодо належності до тієї чи іншої соціальної групи з огляду на рівень доходів і витрат, здоров'я, освіти, культури, що визначає об'єктивний стан вищезазначених сфер суспільного буття. Економічний аспект визначає функціонування інфраструктури соціальної сфери, яка обслуговує систему життєзабезпечення населення, впливаючи на відтворення життєдіяльності індивіда та розвиток інших сфер економіки. Політична характеристика соціальної сфери включає довірчі відносини населення і владних структур з приводу реформування соціально-економічної системи, можливість свідомо впливати на політичний вибір з огляду на рівень освіти, світогляд та ступінь задоволення індивідуальних потреб. Правова сторона соціальної сфери визначає правове поле щодо місцезнаходження, працевлаштування, умов праці індивіда, його доступу до засобів соціокультурного розвитку і соціальних гарантій, забезпечення прав і свобод особистості, визначення обов'язків.

4. Соціальна сфера в умовах трансформації ґрунтується на принципах системного поєднання державної підтримки розвитку соціальної сфери, комерціалізації суб'єктів соціальної сфери, залученні недержавних коштів на утримання соціальної сфери. Державне фінансування соціальної сфери, насамперед її соціально-культурної групи, зумовлене, по-перше, нездатністю ринкової економіки задовольняти потреби населення у соціальних благах, по-друге, глибокою диференціацією населення за рівнем доходів у перехідний період. Комерціалізація соціальної сфери більшою мірою доцільна у матеріально-побутовому секторі, де прикладання приватного капіталу, обумовлене швидким отриманням прибутку, є доцільним. Залучення “змішаних” фінансових ресурсів через спеціальні соціальні фонди, благодійництво, меценатство, спонсорство більшою мірою прийнятні у соціально-культурному секторі соціальної сфери.

5. Вибір моделі соціально-економічного розвитку обумовлений загальносвітовою тенденцією, з одного боку, до лібералізації, з іншого – до соціалізації економічних відносин, що втілюється у соціально орієнтованому ринковому господарстві або постіндустріальній економіці. Таке ототожнення пояснюється співставленням визначень постіндустріального суспільства, як суспільства, в якому головною продуктивною силою стає наука, що передбачає володіння знаннями й інформацією – основними елементами людського капіталу, та соціально орієнтованої ринкової економіки як такої, що підпорядковує виробництво суспільним потребам, серед яких чільне місце належить тим, які задовольняють соціально-культурні та духовно-моральні запити населення, визначають рівень і якість його життя, тобто спрямовані на формування людського капіталу. У цілому сутнісні риси постіндустріального суспільства уособлює у собі соціальна сфера.

6. Виділення економічної і соціальної ефективності, визначення їх показників дозволяє відслідковувати взаємозв'язок між суспільними витратами виробництва та задоволенням індивідуальних і суспільних потреб. Найкраще задоволення потреб за наявних ресурсів свідчить про максимальну ефективність в економіці у цілому, а отже й у соціальній сфері.

Найважливішими елементами економіко-соціальної ефективності соціальної сфери є знання, які продукуються системою освіти, та стан здоров'я, як показник екологічної, демографічної, виробничої політики. Інвестиції у ці напрями життєдіяльності суспільства мають ефективний характер для мікро-, мезо- і макросуб'єктів господарювання.

7. Сім'я виступає тим мікросередовищем, де соціалізація є процесом засвоєння людиною певної системи знань, соціально-культурних і економічних норм та цінностей, виступає фактором самоствердження й адаптації індивіда до умов конкретного соціумного буття та є основою формування людського капіталу. Виокремлення функцій сім'ї стосовно формування людського капіталу дозволяє розширити розуміння сутності людського капіталу як закладеного сім'єю у результаті фінансових, емоційних, часових та інших інвестицій фізичного, розумового, творчого і морального потенціалів індивіда, які у подальшому дозволяють йому отримати знання, здобути кваліфікацію, набути досвід та у результаті участі у суспільному виробництві – сприяти економічному зростанню й підвищенню добробуту.

Самоусунення держави від виконання соціальних функцій стосовно населення, з одного боку, активізує трудові та економічні функції сім'ї, а з іншого – спричинює появу бідності, посилює настрої відособлення від суспільного життя, що проявляється у тіньовій зайнятості, приховуванні доходів, несплаті податків. Таке двостороннє відокремлення порушує основний принцип соціальної економіки – гармонізацію суб'єкт-суб'єктних відносин.

8. Державне патрунування соціальної сфери обумовлюється неможливістю задоволення незведених суспільних потреб ринком і визначається з точки зору оптимізації соціального виграшу і соціальних витрат для досягнення максимального соціального добробуту. Раціональна поведінка держави як носія специфічних характеристик стосовно фінансування соціальної сфери виходить з її інтересів, пріоритетів, цілей і наявних ресурсів. При визначенні кола незведених суспільних потреб визначальними повинні виступати такі фактори, як ментальність, національні традиції, рівень освіти, здоров'я і культури, правові основи, дотримання соціальної справедливості.

9. Раціональна поведінка держави, як персоніфікованого учасника ринку, передбачає реалізацію принципу субститарності, тобто часткову передачу приватному сектору права виробляти і надавати соціальний продукт. В умовах трансформації економічної системи, самоусунення держави від підтримки соціальної сфери і передавання її шляхом приватизації приватним особам можна вважати раціональною поведінкою, адже це пов'язано із суттєвим зменшенням витрат державного бюджету. Поряд з підвищенням вартості життя і зменшенням купівельної спроможності переважної більшості населення, надання соціального продукту здебільшого на платній основі провокує соціальне напруження. Не допустити соціальної конфронтації, з одного боку, і підтримати намагання держави не випускати зі свого поля зору соціальну сферу, з іншого, покликана система соціального страхування.

10. Основними принципами ефективного механізму функціонування соціальної сфери є: розмежування повноважень між державним і приватним

секторами щодо виробництва і надання соціальних благ; раціоналізація державного фінансування соціальної сфери залежно від поставленої мети; підвищення платоспроможності населення як стимулюючого засобу щодо розширення доступу до товарів і послуг соціального призначення, які виробляються і надаються приватним сектором, за рахунок соціальної політики.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Ніколенко С.С., Непокупна Т.А. Проблеми пошуку українського варіанту соціально-орієнтованої ринкової економіки // Соціальні пріоритети в транзитивній економіці. Збірник наукових праць. – Харків: ХІБМ, 1999. – С.23–27.

2. Непокупна Т.А. Теоретичні аспекти дослідження соціального ринкового господарства // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Економічна серія № 468. – Харків, 2000. – С.92–97.

3. Непокупна Т.А. Проблеми економічної ефективності у соціальній сфері України // Теорії мікро-макроекономіки. Збірник наукових праць професорсько-викладацького складу і аспірантів. – К.: Академія муніципального управління, 2000. – Вип. 3. – С.210–213.

4. Непокупна Т.А. Соціальне партнерство як основа становлення соціальної справедливості // Соціальне партнерство та його роль у становленні ринкової економіки в Україні. Збірник наукових праць. – Харків: ХІБМ, 2000. – С.141–146.

5. Непокупна Т.А. Проблеми формування економічних засад розбудови соціальної сфери в Україні // Теорії мікро-макроекономіки. Збірник наукових праць професорсько-викладацького складу і аспірантів. – К.: Академія муніципального управління, 2000. – Вип. 4. – С.201–205.

6. Непокупна Т.А. Деякі аспекти формування соціального захисту безробітних у перехідній економіці України // Теорії мікро-макроекономіки. Збірник наукових праць професорсько-викладацького складу і аспірантів. – К.: Академія муніципального управління, 2001. – Вип. 8. – С.249–258.

7. Непокупна Т.А., Шаравара Р.І. Проблеми фінансування соціальної сфери // Теорії мікро-макроекономіки. Збірник наукових праць професорсько-викладацького складу і аспірантів. – К.: Академія муніципального управління, 2001. – Вип. 11. – С.172–179.

8. Бровко Т.В., Непокупна Т.А. Альтернативні джерела фінансування соціальної сфери (деякі аспекти) // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених “Фінансово-кредитна система України: проблеми та шляхи їх вирішення”. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2003. – С.26–28.

9. Непокупна Т.А., Шинкаренко Р.В. Методологічні аспекти проблем зайнятості та механізм регулювання ринку праці // Економіка і регіон. – 2003. – №1. – С.127–129.

10. Бровко Т.В., Непокупна Т.А. Інвестиції в освіту як фактор конкурентоспроможності підприємства // Матеріали УІІ Міжнародної науково-

практичної конференції “Наука і освіта’2004”. Том 11. Інвестиційна діяльність. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – С.19–21.

11. Бровко Т.В., Непокупна Т.А. Проблема колективного вибору у теорії і практиці суспільного добробуту // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції “Динаміка наукових досліджень’2004”. Том 52. Економічна теорія. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – С.14–16.

12. Непокупна Т.А., Гамалій Ю. Визначення обсягів і рівня безробіття в Україні // Наукові записки: Матеріали звітної наукової конференції викладачів, аспірантів, магістрантів і студентів фізико-математичного факультету. – Полтава: ПДПУ, 2004. – С.193–194.

13. Бровко Т.В., Непокупна Т.А., Проблема соціалізуючої ролі вищої освіти як фактора конкурентоспроможності національної економіки // Матеріали регіональної науково-методичної конференції “Формування стратегії конкурентоспроможності освіти в регіоні”. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2004. – С.134–136.

АНОТАЦІЯ

Непокупна Т.А. Економічні принципи розбудови соціальної сфери України у перехідний період. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.01.01 – Економічна теорія. – Дніпропетровський університет економіки та права, Дніпропетровськ, 2005.

Дисертаційна робота присвячена аналізу економічних засад розвитку соціальної сфери і обґрунтуванню ефективного механізму її функціонування в Україні у перехідний період. У роботі досліджені теоретичні, методологічні і практичні аспекти соціалізації економіки.

У дисертації автором визначено категоріальну сутність таких понять, як “соціальна сфера”, “життєзабезпечення населення”, “соціальні блага”, їх особливості та логічний взаємозв’язок. Поглиблене визначення поняття “людський капітал” через виокремлення специфічних функцій сім’ї. Обґрунтовано необхідність активізації державної соціальної політики з метою гармонізації суб’єкт-суб’єктних відносин – держава-індивід.

У роботі здійснено обґрунтування необхідності державного патронування соціальної сфери та розширення джерел її недержавного фінансування.

Запропонований механізм розбудови соціальної сфери, який ґрунтується на принципах розмежування повноважень між державним і приватним секторами щодо виробництва і надання соціальних благ; раціоналізації державного фінансування соціальної сфери залежно від поставленої мети; підвищення платоспроможності населення як стимулюючого засобу щодо розширення доступу до товарів і послуг соціального призначення, які виробляються і надаються приватним сектором.

Ключові слова: соціальна сфера, соціалізація, життєзабезпечення населення, рівень життя, соціальні блага, соціально-майнова диференціація, соціальна політика, людський капітал, сім’я, соціальний захист.

АННОТАЦИЯ

Непокупная Т.А. Экономические принципы развития социальной сферы Украины в переходный период. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.01.01 – Экономическая теория. – Днепропетровский университет экономики и права, Днепропетровск, 2005.

Диссертационная работа посвящена анализу экономических основ развития социальной сферы и обоснованию эффективного механизма ее функционирования в Украине в переходный период. В работе исследованы теоретические, методологические и практические аспекты социализации экономики, как процесса усиления социальной переориентации экономики, гуманизации и гуманитаризации общественного производства в целом и повышении роли, места и значения человека, что проявляется в социализации: а) условий производства, б) труда, в) результатов производства.

В диссертации автором определена категориальная сущность понятий: “социальная сфера” как среды, в которой разворачиваются взаимообусловленные процессы жизнедеятельности социума, которые определяют состояние жизнеобеспечения населения с выделением социально-экономического и политико-правового аспектов ее функционирования; “жизнеобеспечение населения” в широком и узком понимании; “социальные блага”, как часть общественных благ, производимых социальной сферой.

Расширено определение понятия “человеческий капитал” через выделение специфических функций семьи. Обоснована необходимость активизации государственной социальной политики с целью гармонизации субъект-субъектных отношений – государство-индивид.

В работе обоснована необходимость государственного патронирования социальной сферы, которая производит социальные блага, удовлетворяющие несводимые общественные потребности, и расширения источников ее негосударственного финансирования.

Предложен механизм развития социальной сферы, который основывается на принципах разделения полномочий между государственным и частным секторами по поводу производства и предоставления социальных благ; рационализации государственного финансирования социальной сферы, исходя из поставленных целей; повышения платежеспособности населения как стимулирующего метода расширения доступа к товарам и услугам социального назначения, которые производятся и предоставляются частным сектором с помощью проведения активной социальной политики.

Ключевые слова: социальная сфера, социализация, жизнеобеспечение населения, уровень жизни, социальные блага, социально-имущественная дифференциация, социальная политика, человеческий капитал, семья, социальная защита.

ANNOTATION

Nepokupna T.A. Economic principles of development of the social sphere of Ukraine in the transition period. – Manuscript.

Dissertation for taking candidate's degree of economic science in speciality 08.01.01. – Economic theory. – Dnipropetrovsk University of Economics and Law, Dnipropetrovsk, 2005.

Dissertation is dedicated to the analysis of economic principles in the development of social sphere and substantiation of effective mechanism of its functioning in Ukraine in the transition period. Theoretical, methodological and practical aspects of economics' socialization are studied in theses.

In the dissertation the author defines an essential substance of such notions as "social sphere", "the condition necessary for life", "well beings", their peculiarities and logical correlation. The definition of the notion "human capital" is deepened by stressing on special functions in a family. The necessity of activization of social state policy is substantiated with a purpose of harmonization subject-subject relations – state-individual.

The substantiation of the necessity of the state patronage of the social sphere, sources' widening of non-state finance of the social sphere is done.

A mechanism of social sphere's development is offered, which is based on the principles of differentiation of the power between state and private sectors concerning providing well beings; rationalization of state finance of social sphere depending on the goal; increase of inhabitants solvency as a stimulating means concerning access's widening of the social commodities and services, which are provided by private sector.

Key words: social sphere, socialization, the condition necessary for life, living level, well-beings, social propertied differentiation, social policy, human capital, social protection.